

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА: «ДОТИКОВІ ДІЄСЛОВА»

LEXICAL AND SEMANTIC GROUP: “TOUCH VERBS” (“DOTYK” VERBS)

Остратюк Н.М.,

orcid.org/0000-0003-4010-2952

аспірант кафедри української мови

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

У статті детально проаналізовано семантичні та функціональні особливості дієслів дотику, які виявляють неоднорідний набір диференційних семантичних ознак і створюють своєрідну функціонально-семантичну систему. Інваріантні одиниці дотикових дієслів мають окремі синонімічні варіанти, зокрема фразеологічні еквіваленти.

Ключові слова: дієслова, дотик, лексика, семантика, відчуття, словосполучення.

В статье детально проанализированы семантические и функциональные особенности глаголов прикосновения, которые обнаруживают неоднородный набор дифференциальных семантических признаков и создают своеобразную функционально семантическую систему. Инвариантные единицы касательных глаголов имеют отдельные синонимические варианты, в том числе фразеологические эквиваленты.

Ключевые слова: глаголы, прикосновение, лексика, семантика, ощущение, словосочетание.

Semantic and functional peculiarities of so called “touch” verbs are analyzed in details in the article. It is defined, such kind of verbs own different set of semantic characteristics. These verbs create a peculiar functional-semantic microsystem. Different units of so called “touch” verbs also have separate synonymous variations and phraseological equivalents.

Key words: verb, perception, touch, lexica, vocabulary, semantics, word-combination.

Постановка проблеми. У сучасній україністиці досліджуються, перш за все, семантико-граматичні та функціональні особливості дієслівної лексики (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, С.М. Дишлева, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, І.М. Кульчицький, М.О. Лукач, Т.М. Лагута, О.І. Леута, Т.Є. Масицька, В.В. Мозгунов, Л.Б. Наконечна, О.Г. Рабулець, В.А. Широков, В.М. Русанівський, М.І. Степаненко, Н.М. Сухарина та ін.), а також описуються різноманітні лексико-семантичні групи дієслів: абсолютивні дієслова (Н.Б. Іваницька, Н.Л. Іваницька), релятивні дієслова (Т.В. Савчук), інформативно недостатні дієслова (Л.М. Коваль), дієслова мовлення (Н.Г. Ніколаєва, Г.О. Пашковська, О.Б. Сірук), дієслова конкретної фізичної дії (І.І. Овчиннікова, А.В. Шумейкіна), дієслова переміщення (А.Я. Середницька), дієслова розташування (М.В. Мирончук), дієслова руху (Н.В. Лахно), дієслова динамічної просторової локалізованості (Л.В. Сегін), дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії (Н.М. Мединська), дієслова буття (Л.І. Лонська), дієслова стану (О.І. Леута) тощо. Дослідники зосереджують увагу на семантичній організації дієслівних значень, валентних властивостях дієслів, їх конструктивній ролі в реченні та тексті.

Але залишаються не досить описаними в лексико-семантичному та функціональному аспек-

тах деякі групи дієслів, наприклад дієслова відчуття, незважаючи на те, що вони відображають одну з найважливіших властивостей психічної діяльності людини – «відбиття у свідомості біологічно зумовлених сигналів про внутрішній стан організму» [1, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що дієслова відчуття загалом не досліджено. У зарубіжній лінгвістиці є поодинокі роботи, присвячені цій проблемі. Наприклад, у порівняльному аспекті досліджувалися дієслова відчуття в російській і киргизькій мовах – Г.С. Мусурмонова, в російській і таджицькій мовах – Д.К. Усмонов, С.А. Файзієва. Деякі питання висвітлювалися в роботах, присвячених аналізу лексики сприйняття: А.Й. Гудавичюс, П.Н. Кочетков, С.А. Моисеева, О.В. Падучева.

Отже, відсутність у сучасному мовознавстві комплексних розвідок, присвячених опису семантичних і функціональних особливостей українських дотикових дієслів, визначає **актуальність і новизну статті.**

Постановка завдання. Мета статті – схарактеризувати лексико-семантичну групу дотикових дієслів.

Виклад основного матеріалу. Дотикові дієслова поєднуються в одну ЛСГ за інтегральною семою «почувати (відчувати) будь-яке відчуття за допомогою органів, розміщених у тканинах

організму»: *чути на дотик, відчувати на дотик; давити; подразнювати; мерзнути, горіти, перегрітися, зігрітися; боліти.*

Відповідно до запропонованої нами класифікації всередині ЛСГ дотикових дієслів було виділено три лексико-семантичні підгрупи на підґрунті наявності в їх лексичних значеннях різних диференційних сем, які, у свою чергу, під час подальшого членування дієслівної лексики стають для кожної підгрупи інтегральними семами. Отже, було виокремлено ЛСПГ тактильні дієслова – «відчувати дотик», ЛСПГ температурні дієслова – «відчувати жар / холод», ЛСПГ дієслова відчуття болю – «відчувати біль». Схарактеризуємо кожну з цих підгруп.

Інтегральна сема «відчувати на дотик» поєднує тактильні дієслова, які позначають виникнення відчуттів від торкання (дотику) до будь-якої частини тіла, шкіри.

Базовими лексемами цієї підгрупи є не окремі дієслова, а дієслівні словосполучення: *чути на дотик, відчувати на дотик, сприймати дотиком.* У контекстах: *Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою* (М. Коцюбинський); *Я й досі чую рідних рук ласкавий дотик* (В. Сосюра) [3, т. 11, с. 385].

Більшість тактильних дієслів має конкретну семантику, тобто позначає відчуття, які спричиняються тиском, надавлуванням, проколенням, лоскотом: *впиватися, давити, колоти, затискати, лоскотати, муляти, різати, стискати, стискатися, тиснути, шпигати, штрикати* тощо.

Дієслова *давити, втискати, затискати, защемляти, защемлятися, натискати, пригнічувати, прищемити, стискати, стискатися, тиснути, ущемляти, щипати* мають загальне значення «відчуття від натискання, стискування, тиснення» («відчувати натискання, стискування, тиснення на частини тіла, шкіру»): *Як то здорово носити таку одежу, щоб вона нігде [ніде] тебе не давила* (Панас Мирний) [3, т. 2, с. 204]; *Каринський затис підборіддя в кулак* (Ю. Шовкопляс) [3, т. 3, с. 348].

Низка дієслів (*клякнути, дубіти, задубіти, одубіти, заклякати, закостеніти, уклякати* та ін.) передають значення «дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість»: *Холодно в хатині, Клякнемо – та й годі* (П. Грабовський) [3, т. 4, с. 194]; *Отець Єремія сидів, немов мертвий, і не ворухнувся; ноги заклякли й одубли* (Нечуй-Левицький) [3, т. 3, с. 150].

Відчуття фізичного болю від дотику до вогню або до чого-небудь гарячого передаються дієсловами *парити, пектися*: *Гарбата була дуже*

гаряча, тож парила Петруся в язик (Лесь Мартович) [3, т. 6, с. 69]; *Микола пробурчав: – Треба було б вистудити [борці], щоб прохолов, а то так налила... печись тепер* (Г. Григоренко) [3, т. 6, с. 112].

«Викликати хворобливе відчуття жару, печії, паління і т. ін.» має дієслово *пекти*: *Раз у раз його корчило, пекла згага, і він пив, силкуючись її залити* (Б. Грінченко); *Жар, що немилосердно пік його ночами, притьмарив хлопцеві очі, стягнув і почорнів щоки* (М. Стельмах) [3, т. 6, с. 111].

Дієслова *паленіти, палити, паїти* мають значення «бути гарячим, червоним через підвищення температури, хвилювання, збудження (про тіло, обличчя і та ін.)»: *Одкривали [дівчата] обличчя, коли стрічались із красунем-турком, по тому паленіли* (М. Коцюбинський) [3, т. 6, с. 24]; *[Горнов (прикладу руку їй до голови):] Ач, який жар палить!..* (М. Кропивницький) [3, т. 6, с. 27].

Ці дієслова уживаються і в безособових конструкціях, наприклад: *Орися нікуди не пішла, а стояла, боса, в одній сорочці, і не зводила очей з Огонькова, від якого так паїло жаром, що вона відчувала той пал на своєму обличчі* (Г. Тютюнник) [3, т. 6, с. 104].

Дієслова *угрівати, угріти* («робити гарячим, доводити до потіння, завдаючи важкої роботи, фізичного напруження») / *угріватися, угрітися* («робитися гарячим, вкриватися потом від важкої роботи, фізичного напруження») розрізняються семою «каузативність / некаузативність»: *Угріти коня* (Словник Грінченка) [3, т. 10, с. 380]; *Копая я та й копаю, вже аж угрівся, аж піт з лоба крапає. Коли чую, під заступом розколина* (І. Нечуй-Левицький).

Каузативне значення має фразеологічне словосполучення *кидати (кинути) в жар (холод, лють)*: *Миколу кидало то в жар, то в холод, руки тремтіли, а щоки палали* (В. Козаченко) [3, т. 4, с. 146].

Каузативні кореляти цих дієслів позначають перехід від відчуття холоду до відчуття тепла (*зігрівати – зігріватися, гріти – грітися, нагрівати – нагріватися, обігрівати – обігріватися, угрівати – угрітися* тощо). Тому важливою семою в їх семантичному значенні є сема «становлення». Наприклад, у дієсловах *зігрітися* («ставати теплим, гарячим; нагріватися»), *грітися* («зігрівати себе, своє тіло»), *нагрітися* («ставати гарячим або теплим»), *угріватися (вгріватися), угрітися (вгрітися)* («зігрівати себе, своє тіло, позбавлятися відчуття холоду») наявна сема «становитися теплим»: *Палажка сиділа під хатою на призьбі й грілась на весняному сонці* (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 2, с. 171]; *До самого ранку пра-*

цювали в крижаній воді, **зігрівалися** не спиртом, а лише власною кров'ю та гарячими маршами (О. Гончар) [3, т. 3, с. 572].

Такі некаузативні результативні дієслова, як-от: **зігріватися**, **зігрітися**, **зогріватися**, **зогрітися**, **відгріватися**, **відгріватися**, **відгрітися**, **нагріватися**, **обігріватися**, **обігрітися**, **огріватися**, **огрітися**, **перегріватися**, **перегрітися**, **угріватися**, **угрітися** – мають сему «гріти, зігрівати себе, своє тіло; повертати своєму тілу втрачене тепло». У контекстах: *Промерзлі хлопці стали коло печі, щоб **зігрітися*** (І. Франко) [3, т. 3, с. 572]; *Гайка пішла швидше, щоб **нагрітися*** (Б. Грінченко) [3, т. 5, с. 57]; ***Одігрівалися** біля пічки діти* (А. Шиян) [3, т. 1, с. 587].

До цієї ж групи входять дієслова **нагріватися**, **нагрітися**, які мають сему «ставати гарячим або теплим»: *Повітря, від близького пожарища **нагрівалось**, і бійцям ставало тепліше* (О. Гончар) [3, т. 5, с. 57]; *розігріватися*, *розгріватися* – «починати відчувати тепло в тілі» («початок дії»): *Попоївши, витепер [Йонька] рукавом рот, натоптав люльку... Очі посоловіли, він **розігрівся** біля вогню, і його похилило на сон* (Г. Тютюнник) [3, т. 8, с. 682]; *прогріватися*, *прогрітися* – «нагріватися якоюсь мірою», «нагріватися цілком, повністю»: *Купатися самого в річку Родим Сивоока не пускав і викинув для нього міленьку копанку, в якій вода прогрівалася до самого дна і можна було лежати хоч цілий день* (П. Загребельний) [3, т. 8, с. 161]; *погрітися*, *вигріватися*, *вигрітися* – «грітися протягом певного часу»: *Тимкові здавалося, що то плаче сирітка і просить, щоб її пустили **погрітися** і переночувати* (Г. Тютюнник) [3, т. 6, с. 724]; *З води біжить на пісок **вигріватись** [Івась], з піску в соду та знов на пісок* (Нечуй-Левицький) [3, т. 1, с. 380]; *розпарюватися*, *розпаритися* – «зігріватися до появи поту»: *Махтей Минович... вибивав мало не годину каблуками гопака, **розпарився**, випив холодного пива й схопив запалення легенів* (С. Кротевич) [3, т. 8, с. 758]. А також нерезультативні кореляти *грітися* (← *зігрітися*), *паритися* (← *розпаритися*), порівняйте: *Я грівся чаєм. – Я зігрівся чаєм*; у контекстах: *У жінок подубіли ноги, і вони **гріються**, стукаючи об землю своїми колодками* (А. Хижняк) [3, т. 2, с. 171]; *Довго я качалась в постелі, загорнувшись коцем з головою, щоб **зогрітися*** (Панас Мирний) [3, т. 3, с. 572]. Дієслово *паритися* має сему «вигріватися чим-небудь теплим»: *Ввечері... лежить [Іван] на печі вниз черевом – **париться*** (Панас Мирний) [3, т. 6, с. 69].

Каузативну групу становлять такі дієслова, як-от: **зігрівати**, **зігріти**, **зогрівати**, **зогріти**, **вигрівати**, **вигріти**, **відгрівати**, **відгріти**, **відгрі-**

вати, **відгріти**, **догрівати**, **догріти**, **нагрівати**, **нагріти**, **обігрівати**, **обігріти**, **огрівати**, **огріти**, **перегрівати**, **розігрівати**, **розігріти**, **розгрівати**, **розпарити**, **розпарювати**, **угрівати** **угріти** (результативні); **гріти**, **парити** (нерезультативні). Ці дієслова розрізняються семами «інтенсивність», «початок дії», «повнота обсягу дії», «час дії». У контекстах: *Жінки почали лаштуватися на ночівлю... По трое, по четверо юртувалися до купи, **зігрівали** одна одну диханням* (А. Хижняк) [3, т. 3, с. 572]; *В облій **вигрівав** проти огню спину, а мені огонь бив у щок* (С. Васильченко) [3, т. 1, с. 380]; *Данько, притулившись до теплої комина і **відгріваючи** заклали руки, стежив, як радісно шапарює [господарює] по хаті Вутанька* (О. Гончар) [3, т. 1, с. 586]; *Тепер вони тільки трохи набік поодвертали голови, сонце **догрівало** найбільше у спину* (Панас Мирний) [3, т. 2, с. 342].

Каузативні та некаузативні дієслова перебувають у конверсійних відношеннях: *Я зігрівся біля багаття. – Багаття зігріло мене; Пізнім вечором я сидів біля печі і **розігрівав** заморожене тіло* (М. Ірчан) [3, т. 8, с. 682]. – *Піч **розігрівала** моє заморожене тіло*.

Дієслово *теплішати* указує на становлення тепла (сема «ставати теплішим»): *Земля, м'яка, як губка, **теплішала** під ними, нагріваючись від їхніх тіл* (О. Гончар) [3, т. 10, с. 79], а також у безособовому вживанні – на настання теплої погоди (сема «ставати теплішим»): *Коли вже воно **буде** **теплішати**? Уже ось благовіщення сьогодні!* (А. Тесленко); ***Починало** **теплішати*** (І. Ле) [3, т. 10, с. 79]. Сема «становлення тепла» проявляється і в переносному значенні цього дієслова: *Не раз... твій **голос** **теплішає** на згадках про далекі вже роки дитинства* (М. Коцюбинський) [3, т. 10, с. 79].

Дієслово *студити* має дві протилежні за напрямом дії ЛСВ: «зігрівати» – «охолоджувати». Порівняйте: «дути на руки для їх зігрівання»: *Кожне у руки **студе**, бо хоче їх нагріти* (Українські народні прислів'я та приказки); «дмухаючи на гарячу страву, робити її холоднішою»: *Отець Артемій... налив зі стакану в мисочку чаю і почав похапцем **студити*** (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 9, с. 800].

Дієслова із загальним значенням «перестати відчувати холод під впливом тепла» вживаються в переносному значенні, наприклад, *відгрівати* (*відгрівати*, *відгріти*) – «ласкою, любов'ю і т. ін. заспокоювати, утішати»: *Я тебе люблю й твою жінку люблю... Ви мене привітали, як рідні... **мою** **душу** **одігріли**...* (Панас Мирний) [3, т. 1, с. 586]; *зігрівати* (*зогрівати*, *зігріти*,

зогріти) – «морально підтримувати кого-небудь, втішати, підбадьорювати»: *Збери всі сили, рідна мати, – Солдата ласкою зігрій* (М. Нагнибіда) [3, т. 3, с. 572]; «оживляти гарячим, радісним почуттям, світлою думкою і т. ін., примушувати звучати щиро, безпосередньо»: *Читачу! Вглибися у те, Чим я своєю пісню зогрів, І може, почувеш ти щось, Що більше од згуків і слів* (М. Рильський) [3, т. 3, с. 572]; *гріти* – «приносити радість, задоволення, натхнення»: *Мені якось легше стає на душі коло добрих і прихильних людей, неначе їх слово мене гріє* (І. Нечуй-Левицький) [3, т. 2, с. 170].

Наведемо приклади образного вживання дієслів цієї підгрупи: *Змогли б ми гарячим коханням, Зуміли б ми серцем і світ весь нагріти* (М. Коцюбинський) [3, т. 5, с. 57]; *Зайнялася Смілянщина, / Хмара червоніє. / А найперша Медведівка / Небо нагріває* (Т. Шевченко) [3, т. 5, с. 57]; *Є в світі надія, що всіх огріває* (П. Тичина); *Огріла [Оксана] очима, осяяла, побігла, шумлячи спідницею* (С. Васильченко) [3, т. 5, с. 622].

Більшість дієслів уживається в особових конструкціях: *Дітвора... починала сміятися, а іноді і чубитись, безцеремонно стягувати з якогось щасливця чоботята, щоб і Банько в них бодай трохи ноги погрів* (М. Стельмах) [3, т. 6, с. 724]; *Годин зо дві брели глеюватим, липким чорноземом, добретаки притомились і розігрілись. Усі були мовчазні й злі* (В. Козаченко) [3, т. 8, с. 682]; *Від ходьби вона трохи вгрілася* (П. Кочура) [3, т. 10, с. 381].

Зрідка дієслова трапляються як в особових, так і в безособових конструкціях. Наприклад, особові: *До грубки, яка обігрівала все приміщення станції, тулилося кілька маленьких істот* (М. Чабанівський) [3, т. 5, с. 502]; безособові: *Ось як трошки обігріє, туман підніметься вгору, підете у садочок, у ліс* (Панас Мирний) [3, т. 5, с. 502].

У ЛСГ дотикові дієслова значне місце посідає підгрупа, що складається із дієслівних лексем, які поєднуються семою «відчувати біль», значення дієслів цієї підгрупи диференціюються семантичними компонентами, які описують різний характер відчуття болю: *боліти, розболюватися, розхворюватися, рознедужуватися, скніти, скімлити, скеміти, пекти, нити, ломити, колоти, калатати, стукати, стукотіти, судомити, судомитися, крутити, свердлити, корчитися, шуміти, шумувати, щипати, щеміти, горіти, пашіти, давити, душити, тиснути, муляти, нудити, обважніти, тріщати, розвалюватися* тощо: *у боку (у боці) коле, серце стукає (стукотить, калатає), голова обважніла, голова тріщить (розвалюється, як не розвалиться), щемить (ниє) серце, пече в роті, мене нудить*.

Базовим словом цієї лексико-семантичної підгрупи є семантично нейтральне багатозначне дієслово *боліти*¹ (недок.), яке тлумачиться так: «1. *у кого, рідше кому, розм., рідко кого, також без додатка*. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла). 2. *кому, кого, перен.* Завдавати страждання кому-небудь, мучити когось» [3, т. 1, с. 214].

Відчуття болю у різних частинах тіла передається дієсловами, які створюють певні синонімічні ряди. Наприклад, дієслова із значенням «давати відчуття болю в голові» (про біль у голові): *боліти, тріщати* (підсил. розм.), *розколюватися* (підсил. розм.), *розламуватися* (підсил. розм.), *розриватися* (підсил. розм.), *лопатися* (підсил. розм.), *розскакуватися* (підсил. розм.), *розвалюватися* (підсил. розм.): *Потім довго боліла в неї голова, й вона почувала себе зовсім хворою* (Л. Дмитерко); *... В роті було погано, шалено калатало серце, тріщала голова* (Д. Ткач).

Досить часто різний характер больових відчуттів передається за допомогою метафоричного порівняння з тими відчуттями, які виникають під час порізу, уколу, садна, тиску, опіку, ядухи тощо: *стукати, калатати, палати, палити, пекти, крутити, нудити, муляти, тиснути, душити* тощо. Наприклад, дієслова із значенням «дуже битися, пульсувати, стукати (про серце)»: *стукати, калатати, калататися, колотитися* («нерівно різкими поштовхами битися»): *Її серце зворушується болісним передчуттям і стукає несамовито* (О. Кобилянська); *Збуджено від передчуття майбутніх пригод і тайгової волі стукало серце* (О. Донченко) [2, т. 9, с. 802]; *Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одиуючи свої сліди* (М. Коцюбинський) [2, т. 4, с. 75]; *Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взяли за клямку й відчинили двері* (М. Коцюбинський) [2, т. 4, с. 234].

Дієслова із значенням «бути в жару – переважно від хвороби»: *горіти, палати, паленіти, палити, пашіти, жахтіти, палахтіти* (розм., про тіло, обличчя й та ін.), *вогнем (огнем, полум'ям) горіти* («мати високу температуру тіла, відчувати жар») тощо – передають відчуття болю, що супроводжується жаром, або відчуття пекучого болю: *У неї не тільки лице, шия, руки горіли, – вся вона пашила, очі так і світили, так і сипали жаром* (Панас Мирний); *В гарячці я палав, і рани були гарячі, як вогонь* (Л. Дмитерко); *Спала Марія неспокійно. Паленіла крізь сон, поверталася* (З. Тудор); *Кров дужче пульсувала в жилах... вступала в руки, і вони жахтіли, наче після купання в холодній воді* (В. Кучер); *Гена лежав змучений... від учора ще більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч горів вогнем, хоча не чає і не кашляє* (О. Гончар) [2].

Багатозначні дієслова у своїх різних ЛСВ можуть виражати різний ступінь (інтенсивність, характер) відчуття болю. Наприклад, *палити* у значенні «дуже хвилювати, непокоїти, мучити» (перен. про певні відчуття, переживання та ін.) нарощується такими семами, як-от: «викликати відчуття жару, печії та ін.»: *Голод рвав його нутро, спрага палила горло* (І. Франко) [2]; безособові: *Пив [Краньцовський] квасне молоко безперестанку, так його палило всередині* (Л. Мартович) [2]; *Грині ж вона просто співчуває. В роті палить? Певне, йому дістався самий перець, що осів на дно. – Запий, Гриню, компотом... Воно пройде* (Олесь Гончар) [2]; «викликати високу температуру тіла» (про хворобу, жар і та ін.): *[Горнов (приклада руку їй до голови):] Ач, який жар палить!..* (М. Кропивницький) [2]; безособові: *Нестерпно боліла нога, мене весь час то палило, то морозило* (Ю. Збанацький) [2]; *палити вогнем (огнем): Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (М. Коцюбинський) [3, т. 6, с. 27–28].

Підкреслимо, що в багатьох дієсловах сема «відчувати біль» з'являється тільки в переносних значеннях. Наприклад: *крутити* – «7. тільки 3 ос., неперех., перен. Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється»: – *Копав [Мefeldій] колісь[колодязі], а тепер уже у відставку виїшов: ноги дуже крутять...* (О. Гончар); безособові: *Навесні білила [Горпина] полотно – почало у неї руки крутити* (Г. Григоренко) [3, т. 4, с. 374]; *різати* – перен.

З іншого боку, в багатьох із дієслів під впливом семи «відчувати біль» розвивається метафоричне значення, що уможлиблює їх образне вживання. Наприклад, *судомити: Чорна гризота судомить душу Терентія* (М. Стельмах) [2]; *Гриміли [гори] залізом, повнілися сталевим клетом моторів, двигіли від важких невпинних ударів металу, їх судомило від неймовірного реву* (П. Загребельний) [3, т. 4, с. 374]; *колотися: Не знав пан ротмістр, що наші козачки колються, як ті розжі* (О. Стороженко) [3, т. 4, с. 234]; *муляти: – Не хотілось нагадувати про це, та слово язик муляє* (М. Руденко) [3, т. 4, с. 825].

Відповідне каузативне значення «спричиняти відчуття фізичного болю або якість неприємне

відчуття, подібне до болю» реалізується в таких дієсловах, як-от: *колоти, крутити, різати, свердлиити, щипати, пекти* тощо. Наприклад, *крутити* (перех.) у значенні «вивертати, заламувати, завдаючи болю»: *Цькують його собаками, Крутять назад руки / І завдають козакові / Смертельній муки* (Г. Шевченко) [2]; образно: *Серце у бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки* (І. Франко) [3, т. 4, с. 374]; *колоти* (перех.) – «викликати почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер та ін.)»: *Хай мороз не коле так – В мене шапка з кролика* (Г. Бойко); *Гострі сніжинки кололи обличчя* (С. Журахович) [3, т. 4, с. 234]; *різати* (перех.) – «викликати різкий біль, болючі відчуття»: *Нас більше сонце не палило. Не різав ніг сухий пісок* (О. Олесь); *Холодний колючий сніг різав їй обличчя* (О. Донченко) [3, т. 7, с. 561].

Дієслова відчуття болю використовується як в особових (*У мене тіло болить; Руки болять*), так і в безособових конструкціях (*Мене болить; Боліло йому*). Порівняйте:

– особові: *Голова горить, і серденько кипить, і тіло болить* (Марко Вовчок); – *Чого ти, сину, став такий смутний? Чи в тебе що болить?* (І. Нечуй-Левицький); перен. *Тяжко було б описати, як ті сльози боліли пані Шумінській* (Н. Кобринська) [3, т. 1, с. 214–215];

– безособові: *Сухе тіло його ще дужче розгорялося; очі застигло заволокою; у висках – сіпало; у грудях – боліло-хрипіло* (Панас Мирний); *Він затискав зуби та кривився, щоб не стогнати, – так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою* (М. Коцюбинський); перен. *О, Україно! Сонце волі! Від ран твоїх мене болить* (П. Тичина) [3, т. 1, с. 214–215].

Висновки. Проведений аналіз семантичної структури дієслів дотикових відчуттів дає підстави констатувати, по-перше, що вони виявляють неоднорідний набір диференційних семантичних ознак («частина тіла», «інтенсивність», «характер відчуття» тощо); по-друге, створюють своєрідну функціонально-семантичну мікросистему, що характеризується певними семантичними валентностями, які ведуть до формування парадигматичних і синтагматичних відношень і зв'язків; по-третє, інваріантні одиниці дотикових дієслів мають окремі синонімічні варіанти, включно з фразеологічними еквівалентами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. Москва : Высшая школа, 1981. С. 43.
2. Всесвітній словник української мови. URL: uk.worldwidedictionary.org.
3. Словник української мови : в 11 тт.; АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.